

ASAR YARATISHDA MUALLIFNING KONSEPTUAL NIYATI

Z.Sh.Eshimova¹

Mas'ul muallif: Eshimova Zarnigor Shuhrat qizi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyot kafedrası o'qituvchisi.

Accepted: 08 Avgust 2026
Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Eshimova, Z. S. ASAR YARATISHDA MUALLIFNING KONSEPTUAL NIYATI / Z. S. Eshimova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 98–100.

1. Iqtisodiyot va pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyot kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada J.Jovliyevning "Qo'rqma" romanini yaratishda muallif konseptual niyati misollar vositasida o'rganiladi. Muallif asar orqali nimani aytmoqchi, qaysi muammoni ko'tarmoqchi, voqelikni qanday baholamoqchi bo'lsa, bu uning konseptual niyatini tashkil etadi. Masalan, bir asarda qo'rquv, yolg'izlik yoki erkinlik mavzusi tasvirlansa, muallifning konseptual niyati shunchaki voqeani aytib berish emas, balki shu hodisa orqali inson ruhiyati, jamiyat muammosi yoki ma'naviy tanazzulni ochib berish bo'lishi mumkin. Muallif konseptual niyati asarning mavzusi va g'oyasi, konflikt tabiati, ramz, detallar vositasida aniqlanadi.

Kalit so'zlar: konsept, ijodkor niyati, qo'rquv, yolg'izlik, motiv, taqdir, poetika, ijtimoiy-falsafiy muammo.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ЗАМЫСЕЛ АВТОРА В СОЗДАНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация. В данной статье на основе примеров рассматривается концептуальный замысел автора при создании романа Ж. Жовлиева «Qo'rqma». То, что автор стремится выразить через произведение, какую проблему поднимает и как оценивает действительность, составляет его концептуальное намерение. Например, если в произведении изображаются темы страха, одиночества или свободы, то концептуальный замысел автора заключается не просто в изложении событий, а в раскрытии через них внутреннего мира человека, общественных проблем или духовного кризиса. Концептуальное намерение автора определяется через тему и идею произведения, характер конфликта, а также посредством символов и художественных деталей.

Ключевые слова: концепт, авторский замысел, страх, одиночество, мотив, судьба, поэтика, социально-философская проблема.

THE AUTHOR'S CONCEPTUAL INTENT IN CREATING A WORK

Abstract. This article examines the author's conceptual intention in the creation of J. Jovliyev's novel "Qo'rqma" through illustrative examples. What the author seeks to convey through the work, which problems are raised, and how reality is evaluated constitute the author's conceptual intention. For instance, if themes such as fear, loneliness, or freedom are depicted in a literary work, the author's conceptual aim is not merely to narrate events, but to reveal the human psyche, social issues, or spiritual decline through these phenomena. The author's conceptual intention is identified through the theme and idea of the work, the nature of the conflict, as well as through symbols and artistic details.

Keywords: concept, authorial intention, fear, loneliness, motif, fate, poetics, socio-philosophical problem.

Kirish. Muallifning konseptual niyatni amalga oshirishida asar yaratilishidan ko'zlagan asosiy g'oya, badiiy maqsad va dunyoqarash yo'nalishida ko'zga tashlanadi. "Badiiy asarning muammovi qatlamini tahlil qilish muallifning konseptual niyatini ochishga xizmat qiladi, chunki aynan shu sohada yozuvchining dunyo va inson haqidagi qarashi shakllanadi". Ya'ni muallif asar orqali nimani aytmoqchi, qaysi muammoni ko'tarmoqchi, voqelikni qanday baholamoqchi bo'lsa, bu uning konseptual niyatini tashkil etadi. Masalan, bir asarda qo'rquv, yolg'izlik yoki erkinlik mavzusi tasvirlansa, muallifning konseptual niyati shunchaki voqeani aytib berish emas, balki shu hodisa orqali inson ruhiyati, jamiyat muammosi yoki ma'naviy tanazzulni ochib berish bo'lishi mumkin. Muallif konseptual niyati asarning mavzusi va g'oyasi, konflikt tabiati, ramz, detallar vositasida aniqlanadi. Masalan, qo'rquvning shaxs ruhiyatini yemiruvchi ta'sirini ko'rsatish, jamiyatdagi bosim vositasini ochish kabi.

"Qo'rqma" romanida muallifning konseptual niyati mudroq onglarni uyg'otish, insonni o'z yaratilish mohiyatiga teranroq nazar tashlashga chorlash g'oyasida mujassam bo'lib, bu intilish asarda nafaqat ilgari surilgan fikr, balki orzu-ideal darajasidagi ma'naviy dastur sifatida ham talqin etiladi. Asarning badiiy konsepsiyasi keng qamrovli bo'lib, unda millat va Vatan taqdiri bilan bog'liq dard markaziy g'oyaviy o'rin egallaydi. Mazkur g'oyaviy markaz qo'rquv motivini ham yangicha talqinda faollashtiradi. Qo'rquv bu yerda shaxsiy xavotir doirasida qolmay, tarixiy xotira, ijtimoiy bosim va ma'naviy tanlovlar bilan

tutashgan jamoaviy-psixologik mazmun kasb etadi. Romandagi roviy dard bilan yashovchi tarixchi talaba sifatida gavdalanadi. Uning fikr-u xayolini ramziy ma'nodagi yetmish talaba obrazi egallab, qahramon ongida mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Shu mas'uliyat esa ko'pincha qo'rquv bilan yonma-yon kechadi. Nimani yo'qotdik?, nima uchun yo'qotdik?, qanday yashash kerak? kabi savollar roviyning botinida qo'rquv-vidjon-mas'uliyat uchligini hosil qiladi. "Og'zimni tuzga to'ldiraman, so'ng javohirlarni yo'qotib qo'yishdan qo'rqqan sayyohdek yutaman yutoqib. Dengizga tashlayman bor hasratimni. Toshlar otaman o'zim yeta olmagan tubiga, so'ng baliqlarni chaqiraman. Orolni qaytaringlar, baliqlar..."

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Asarda emotsional-ruhiy holat bilan to'yintirilgan roviy obrazining millat va Vatanga sadoqati, shuningdek, yoriga nisbatan ishqi kechinmalari original badiiy ranglar vositasida tasvirlanadi. Natijada, mazkur tuyg'ular kitobxon ongiga ham estetik ohang sifatida singib boradi. Mehr-muhabbat murakkab hamda yuksak hissiy-psixologik hodisa bo'lib, unda insonning betakror, chuqur individual kechinmalari namoyon bo'ladi. Nosir muhabbat va u bilan bog'liq emotsional holatlarni roviy hayotida yetakchi g'oya sifatida talqin etar ekan, qo'rquv motivi bilan nozik ziddiyat ham vujudga keladi. Qahramon Vatan va yorga muhabbatni yuksak qadriyat sifatida e'tirof etar ekan, ana shu qadriyatlarni yo'qotish ehtimoli, ularga munosib bo'la olmaslik xavotiri, shuningdek, jamiyatdagi befarqlik ko'rinishida bu muhabbatning sinovdan o'tishi ruhiy taranglikni kuchaytiradi. Demak, muhabbat faqat yuksaltiruvchi kuch emas, balki mas'uliyatni o'ttiruvchi va shu mas'uliyat bilan bog'liq qo'rquvni ham yuzaga chiqaruvchi ichki jarayondir.

Kompozitsion tahlil. Muallif xalqimiz hayotida sodir bo'lgan fojeariy voqealarni bezaksiz, ochiq va real ko'rinishda tasvirga tortar ekan, o'quvchiga qanday yashash lozim mazmunidagi didaktik xulosani majburan singdirishdan tiyladi, aksincha, kitobxonni ogohlikka, ruhiy hushyorlikka hamda befarqlikdan yiroq turishga undaydi. Xususan, ayrim epizodlarda roviyning kuchli psixologik larzaga kelgani, ichki muvozanati izdan chiqqani yaqqol ko'rinadi. Bu larza qo'rquv motivining badiiy ifodasiga aylanib, roviyning o'z-o'zini taftish qilishi, ijtimoiy muhitga nisbatan munosabati va axloqiy tanlovi bilan bevosita tutashadi.

Qiyosiy (taqqoslash) tahlil. Qariyb bir asr avval yashagan talabaning millat ravnaqi yo'lida ta'lim olishga qasamyodi roviyning qo'lga kelib tushgach, ushbu maktub qahramon ongida o'lchov vazifasini bajaradi.

Qiyosiy (taqqoslash) tahlil. Rovi zamondoshlarini ma'naviy mezonlar nuqtayi nazaridan sinovdan o'tkazishga qaror qiladi. Natija esa og'riqli bo'lib, u ma'naviy tanazzul hukm surgan muhit bosimi va iskanjasida qoladi. Shu nuqtada qo'rquv motivi ijtimoiy mazmun kasb etadi. U nafaqat shaxsiy fojearidan, balki jamiyatdagi ma'naviy sustkashlik, fidoyilikning kamayishi, xoinlik va qo'rqoqlikning odatiylashishidan, ommalashishidan ham iztirob chekadi. Tabiiyki, voqelikni teran idrok etgan roviy chinakam fidoyilarni qo'rqoqlar va xoinlardan ajrata oladi. Bu idrok esa qahramon ichki dunyosida keskin qo'zg'alishlarni yuzaga keltirib, uning tashqi olam bilan munosabatlari va xulq-atvor strategiyalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Demak, qo'rquv motivi romanda tahdidning bevosita ko'rinishidan ko'ra ko'proq tanlov qo'rquvi, mas'uliyat qo'rquvi va ma'naviy yemirilish qo'rquvi shaklida namoyon bo'ladi.

Muhokama va natijalar. Ijodkor voqealar tizimini tasodifiy tartibda emas, balki muayyan badiiy niyat va ongli tanlov asosida quradi. Qahramonning ichki olami saralangan voqeyilik tarzida ochib boriladi hamda ular orqali umumlashtirish va badiiy xulosa chiqarish ko'zlanadi. Matnda ixchamlik, aniqlik va konkretlik ustuvor bo'lib, ortiqcha takroriy so'zlar yoki cho'zilgan dialoglar deyarli uchramaydi. Jumalarning semantik zichligi yuqori bo'lib, ularga ma'no yuklangan va kompozitsion jihatdan pishiq. Qisqa gaplarning kutilgan yo'nalishda yakun topmasligi, o'quvchini noodatiy sintaktik burilish va yangicha semantik xotima bilan yuzlashtirishi matnni qayta mutolaa qilish ehtiyojini yuzaga keltiradi. "Qo'rquvmi yo hayajon, bilmayman, yoki haddan tashqari ko'p o'ylaganimdanmi, vahimaga tushyapman". Bu uslubiy hodisa ham qo'rquv motiviga xizmat qilib, sintaktik uzilish va kutilmagan yakunlar roviyning ichki tarangligini, uning ongida doimiy xavf sezgisi va noaniqlikning mavjudligini poetik darajada kuchaytiradi. Shu bilan birga, asarda sun'iy falsafiylov yoki ortiqcha donishmandlik da'vosi sezilmaydi, g'oya voqealar va ruhiy tajriba ichidan tabiiy ravishda o'sib chiqadi.

Roviyning xarakteri va psixologiyasining shakllanishi hamda evolyutsiyasi ona qornidalik davridan boshlab, oilasi boshiga tushgan tavqi la'nat, maishiy turmushning real manzaralari va ijtimoiy hayotdagi muhim hodisalar bilan uzviy bog'liqlikda yoritilishi badiiy haqqoniylikni kuchaytiradi. Shaxsni yaxlit idrok etish, avvalo, ruhiyatning turfa holatlarini ro'yi-rost ko'rsata bilishni talab etadi. Shundagina inson ruhiy olamining yashirin, pinhon va mahfiy qatlamlari kitobxon tasavvurida jonli gavdalanadi. Romanda qo'rquv motivi ham shu yashirin qatlamlarni ochuvchi semantik kalit sifatida qatnashib, ruhiy portretni chuqurlashtiradi, qahramonni ichki ziddiyatlar doirasida ochadi va voqelikni shaxsiy taqdir bilan bog'laydi.

O'lim mavzusi adabiyot va san'atning doimiy, umuminsoniy mavzularidan biri bo'lib, u insonni muqarrar yakun oldida ichki tayyorgarlikka undaydi. Buning uchun shaxs o'zini ma'naviy-ruhiy jihatdan tarbiyalashga qodir bo'lishi zarur. Bu jarayonda badiiy asarlarning tarbiyaviy-estetik imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Romanda o'lim hodisasining talqini qahramon ruhiy olamini ochish vazifasiga bo'ysundirilgan bo'lib, o'lim bilan yuzlashuv qo'rquv motivini yangi bosqichga olib chiqib, o'lim qo'rquvi nafaqat yo'qotish qayg'usi, balki taqdirning takrorlanishi, fojeaning davom etish ehtimoli bilan bog'liq tashvish sifatida ham namoyon bo'ladi.

Qahramon olti oyligida ota-onasidan ayriladi va mazkur fojeani ko'tara olmay, tinimsiz yig'laydi. Muallif mublag'a usulidan foydalanib, go'dak yig'isini yetti qishloqqa eshittirish orqali fojeaning emotsional intensivligini oshiradi. Aynan shu kunda ko'z yoshini ichiga yutgan roviy taqdir bitigiga nisbatan isyon kayfiyatini namoyon etadi. Isyon esa qo'rquv motivi bilan murakkab dialektik birlikda ochiladi. Bir tomondan, qahramon taqdir zarbasidan larzaga keladi, ikkinchi tomondan, ana shu larza uni haqiqatni izlashga, sababni anglashga va ma'naviy uyg'oqlikka yetaklaydi.

"Ulardan o'n emas, bir men qoldim", – deb qichqiraman, "Sutim", deb baqiraman, "Quvvati kuchim", deb o'kiraman.

Nosir shu voqea bilan birga yana bir hayot haqiqatini o'rtaga tashlaydi:
Bizda tirikni emas, o'likni hurmat etarlar.

Diqqatga sazovor jihat shundaki, romanda ota-onasi, bobo-momosi yoki amakilarining vafoti ham oila boshiga tushgan tavqi la'natni bartaraf etuvchi omil sifatida talqin etilmaydi. Aksincha, o'lim hodisasi sirli-jumboqli voqelikning yechimi tarzida emas, balki bir sulolaning bosqichma-bosqich so'nishi, uzluksiz yemirilishi manzarasi sifatida badiiy ifodalanadi. Mazkur jarayon roviy ruhiyatida qo'rquv motivining keskin faollashuviga olib kelib, yaqinlaridan ketma-ket ayrilish oqibatida u og'ir psixologik iztirob girdobida qolib, o'zining hayotiy tajribasini ongli ravishda idrok etadi, har bir navbatdagi talafotni esa navbatdagi xavf-xatar, navbatdagi fojearning muqarrarliligi sifatida ichdan his qiladi. Natijada qo'rquv bu yerda shunchaki emotsional holat emas, balki roviyning borliqni anglash usuli, taqdirni talqin qilish mexanizmiga aylanadi.

Roviy sodir bo'layotgan ko'rgiliklarning ildiz sababini katta bobosi tomonidan sodir etilgan xiyonat va sotqinlik hodisasi bilan bog'laydi hamda uni teran anglaydi. Shu nuqtada qo'rquv motivi nasliy ayb va jazo muqarrarliligi g'oyasi bilan tutashadi. Qahramon ongida xiyonatning oqibati faqat tarixiy fakt sifatida emas, balki oila taqdiriga ko'chib o'tgan, avloddan avlodga soyadek ergashuvchi tahdid sifatida gavdalanadi. Xiyonatning badalini bir oila, hatto butun bir sulola halokati bilan to'lash g'oyasi asarda shafqatsiz haqqoniylik tamoyili negizida badiiylashtirilgan ekan, aynan shu qat'iylik roviyning ichki dunyosida qo'rquvni kuchaytiradi. U nafaqat o'limdan, balki o'limning ma'nosi takrorlanishidan, tavqi la'natning yana davom etish ehtimolidan, demakki, kelajakning noaniqligidan xavotirga tushadi.

Shu ma'noda, matn konsepsiyasida inson boshidan kechadigan hodisalar tasodifiy ro'y bermasligi, har bir qilmishning oqibati muqarrar tarzda qaytishi haqidagi fikr ustuvor ko'rinadi. "Badiiy adabiyot hayotni, jamiyatning joriy holatini badiiy tahlil qilish orqali olam va odam haqida yaxlit badiiy hukm ishlab chiqishga intiladi". Nazarimizda, muallif aybdor shaxs jazosiz qolmasligi, munosib inson esa munosib e'tirofsiz qolmasligi g'oyasini ilgari suradi. Biroq badiiy talqinda bu adolatning amalga oshish yo'li oson kechmaydi. U roviyning ongida qo'rquv, ikkilanish va ruhiy larza orqali kechadi. Chunki adolatning tiklanishi umidi bilan bir qatorda, jazoning qaytishi ham qahramon qalbida doimiy tashvish uyg'otib, o'zining ham qismat bitigidan qochib qutula olmasligini anglagandek bo'ladi.

Xulosa. Shuni ta'kidlash joizki, inson kechinmalari nihoyatda murakkab bo'lib, ularning ichki qatlamlariga yetib borish hamisha ham oson kechmaydi. Zamonlar o'tishi bilan shaxsning ongi va tasavvuri taraqqiy etib, o'zgarib borгани singari, uning qalbiy olami ham uzluksiz transformatsiyaga uchraydi. Romanda qo'rquv motivi aynan shu transformatsiyani harakatga keltiruvchi ichki dvigatel sifatida ko'rinadi. U roviyni ba'zan ichdan yemirib, umidsizlikka yetaklasa, ba'zan ogohlilikni kuchaytirib, haqiqatni izlashga undaydi. Biroq muallif qarashiga ko'ra, vaqt qanday o'tmasin, insonning millati va Vataniga bo'lgan mehr-muhabbati barqaror qadriyat sifatida saqlanishi, avloddan avlodga intiqol etishi lozim. Qo'rquv esa shu barqaror qadriyatni sinovdan o'tkazuvchi, uni yanada mustahkamlovchi ruhiy tajriba sifatida talqin etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Умурова Г., Ботирова Ш. Теория литературы: введение в литературоведение. Учебник. – Ташкент: 2022. стр. 105.
- [2] Jovliyev J. Qo'rqma. – Toshkent: Asaxiy books. 2020. 362 bet.
- [3] Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2018. 389 bet.

2021